

Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu'nda Metilfenidat ve Benlik Saygısı

Dr. Mücahit Öztürk¹, Dr. Kemal Sayar², Dr. Ümran Tüzün², Dr. Sema Tannöver Kandil³

ÖZET:

DIKKAT EKSIKLİĞİ HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU'NDA METİLFENİDAT VE BENLİK SAYGISI

Amaç: Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) olan çocuklarda benlik saygısının düşük olduğu gösterilmiştir. Stimülanların DEHB olan çocukların benlik saygısı üzerine etkisini araştıran araştırmalar az sayıdadır. Çalışmamızın amacı metilfenidatın DEHB olan çocuklarda benlik saygısını ne ölçüde etkilediğini araştırmaktır.

Yöntem: DEHB tanısıyla izlenip 4-6 ay süreyle metilfenidat kullanan 9-14 yaşları arasında 31 çocuk ile aynı yaş grubunda ilaç kullanmayan 40 çocuğa Piers-Harris'in Çocuklarda Öz Kavramı Ölçeği (PHÇÖKÖ) uygulanmış ve iki grubun benlik saygısı ölçümleri karşılaştırılmıştır.

Sonuçlar: Metilfenidat kullanan deneklerin fiziksel görünüm ve okul durumu/zihinsel durum alt ölçek puanları, metilfenidat kullanan deneklere oranla istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Metilfenidat kullanan çocukların kaygı alt ölçek puanları ise kullanmayan çocuklara oranla istatistiksel olarak anlamlı derecede düşüktü. İki grubun PHÇÖKÖ toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır.

Tartışma: Çalışmamızda benzer çalışmalarda olduğu gibi metilfenidat kullanan olguların akademik beceri alanında kendilerini daha olumlu algıladıkları tespit edilmiştir. Bu sonuç metilfenidatın dikkat bozukluğunu gidererek çocuğun bilişsel yetilerinde ve okul performansında düzelmeye sağladığı ve böylece benlik saygısı üzerinde olumlu etki yaptığını düşündürmektedir.

Anahtar sözcükler: dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, benlik saygısı, metilfenidat

Klinik Psikofarmakoloji Bülteni 2000;10:139-143

SUMMARY:

METHYLPHENIDATE AND SELF-ESTEEM IN ATTENTION DEFICIT HYPERACTIVITY DISORDER

Objective: It has been demonstrated that children with Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) have lower levels of self-esteem compared to healthy controls. There is paucity of data regarding the impact of stimulants on the self-esteem of children with ADHD. We aimed to see whether methylphenidate had a profound effect on the self-esteem of children with ADHD.

Method: Thirty-one children with a DSM-IV diagnosis of ADHD and who were on methylphenidate for 4-6 months were compared to 40 drug-free controls with a DSM-IV diagnosis of ADHD on the measures of self-esteem. Piers-Harris Self-esteem Scale for Children was used to assess self-esteem in the study and control groups.

Results: There was a statistically significant difference on the measures of physical appearance and school performance/mental state subscales of the self-esteem scale. Subjects who were on methylphenidate had higher self-esteem on these peculiar areas. They also scored significantly lower on the anxiety measure of the scale compared to drug-free controls. Despite these findings, no significant difference was observed in the total scores of the self-esteem scale.

Conclusions: Our study, in line with the previous studies, shows that ADHD children who are on methylphenidate perceive their school performance more positively than those subjects who do not use methylphenidate. We understand that methylphenidate has a positive impact on the self-esteem of ADHD children by recovering the attention deficit and cognitive problems and thereby enhancing the school performance.

Key words: attention deficit hyperactivity disorder, self-esteem, methylphenidate

Bull Clin Psychopharmacol 2000;10:139-143

GİRİŞ

Farklı çalışmalarda Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) olan çocuklarda benlik saygısının (özgüvenin) düşük olduğu bildirilmiştir (1-4). Benlik saygısındaki düşüklük DEHB olan çocuklarda uzun süre devam eden problemlerin başında gelmektedir (5). Benlik saygısı kişinin kendini nasıl hissettiği ve tanımladığı olarak tarif edilir ve erken

bebeklik döneminde gelişmeye başlar (6). Benlik saygısı çocuğun çevresiyle etkileşimine ve deneyimlere bağlı olarak gelişir. Önce anne baba ve diğer aile bireyleri gibi çocuğun hemen yakınında bulunan kişilerin, daha sonra arkadaş ve öğretmenlerin davranış ve tutumlarıyla şekillenir (7). Benlik kavramı teorisi, benlik saygısının kişinin tüm alanlarda (global benlik saygısı) ya da özel alanlarda kendini nasıl tanımladığı ve algıladığı üzerinde durmaktadır. Özel

¹ Vakıf Gureba Eğitim Hastanesi Psikiyatri Kliniği, ² İ.Ü. İstanbul Tıp Fak. Çocuk Psikiyatrisi A.B.D., ³ KTÜ Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi A.B.D.

alanlardaki benlik saygısının global benlik saygısına göre kişinin gözlenen davranışları için daha iyi bir belirleyici olduğu bildirilmektedir (8). DEHB olan çocuklar yıkıcı davranışları ve sosyal ilişkilerindeki zorluklar nedeniyle sıklıkla çevrelerindeki insanlardan olumsuz karşılık ve ceza alırlar. Okul başarısızlıkları nedeniyle sene kaybeder ya da eğitim hayatlarına son vermek zorunda kalırlar (9). Benlik saygısının olumlu gelişmesi için çocuğun olumlu davranışları nedeniyle ödüllendirilmesi, kabul görmesi ve sevilmesi gerekir. Oysa DEHB olan çocuklar, yaşamın bir çok alanında yaşadıkları zorluklar nedeniyle sürekli eleştirilir, cezalandırılır ve genellikle çevrelerinden olumsuz tepkiler alırlar.

Başta metilfenidat olmak üzere stimülanlar DEHB tedavisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. DEHB olan çocuklarda benlik saygısı üzerine yapılan araştırmaların çoğunda ilaçların etkisi bildirilmemiştir. Stimülanların DEHB olan çocukların davranışları üzerine olumlu etkilerini bildiren çok sayıda çalışma vardır (10-12). Stimülan tedavisinin bu çocukların özgüvenleri üzerine olan etkisini araştıran sistemli çalışmalar az sayıdadır. Farklı araştırmalarda stimülanların DEHB da klinik belirtilerinin düzelmesi yanında çocuğun benlik saygısını, bilişsel durumunu, sosyal ve aile uyumunu da artırdığı bildirilmiştir (13-15). Bu çalışmada biz metilfenidat kullanımının DEHB olan çocukların benlik saygısı üzerinde ne gibi bir etki yaptığını araştırmak istedik.

YÖNTEM:

Vakıf Gureba Eğitim Hastanesi Çocuk Psikiyatrisi Polikliniği'ne Ocak 1999 ile Aralık 1999 tarihleri arasında aşırı hareketlilik, dikkat dağınıklığı ve uyumsuzluk şikayetleri ile getirilen 9-14 yaş grubu çocuklar kliniğimizde kullanılmakta olan yarı yapılandırılmış görüşme formu esas alınarak değerlendirilmiştir. Klinik görüşme ile zeka düzeyi normal olduğu anlaşılan, DSM IV tanı ölçütlerine göre DEHB bileşik tip tanısı alan ve 4-6 aydır düzenli metilfenidat kullanan ya da henüz tanı almış ve hiçbir ilaç kullanmayan toplam 71 denek çalışmaya alınmıştır. Çalışmaya alınan olguların 40'ı henüz yeni DEHB tanısı almış ve hiçbir tıbbi tedavi uygulanmamış, 31'i ise DEHB bileşik tip tanısı ile 4-6 aydır metilfenidat kullanan çocuklardır. DEHB ile komorbid 1. eksen tanısı alan denekler çalışma dışı tutulmuşlardır. Deneklere Piers ve Harris tarafından

geliştirilen, 80 sorudan oluşan ve Türkçe'de geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Öner (16) tarafından yapılmış olan Piers-Harris'in Çocuklarda Öz Kavramı Ölçeği (PHÇÖKÖ) uygulanmıştır. Piers-Harris'in Çocuklarda Öz Kavramı Ölçeği altı alt ölçekten oluşmaktadır. Davranış alt ölçeği 16 sorudan oluşur ve çocuğun davranış sorunları hakkında benlik saygısını ölçer (örneğin, "başım sık sık belaya girer"). Mutluluk ve doyum alt ölçeği 13 sorudan oluşur ve genel benlik saygısını ölçer (örneğin, "halimden memnunum"). Kaygı alt ölçeği 13 sorudan oluşur ve kişide üzüntü ve kötü hissetme değerlendirmesinin yokluğunu ölçer (örneğin, "sık sık üzülür, meraklanırım") Popülarite alt ölçeği 11 sorudan oluşur ve yaşlıları tarafından reddedilmenin yokluğunu ölçer (örneğin "herkes tarafından pek sevilen biri değilim"). Fiziksel görünüm alt ölçeği 10 sorudan oluşur ve fiziksel görünüm hakkında olumlu değerlendirmeyi ölçer (örneğin "yakışıklıyım"). Zihinsel durum ve okul durumu alt ölçeği 7 sorudan oluşur ve akademik alandaki pozitif değerlendirmeyi ölçer (örneğin, "zekiyim"). Çalışmanın istatistiksel değerlendirmeleri SPSS for Windows paket programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde t testi, ki-kare testi ve Mann-Whitney-U testi kullanılmıştır.

BULGULAR:

Metilfenidat kullanmayan olguların yaş ortalaması 10.37 (sd=1.54), kullanan olguların yaş ortalaması 10.87 (sd=1.45) idi. İki grubun yaş ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmadı (p=0.170) Metilfenidat kullanmayan olguların eğitim süre ortalaması 4.4 (sd=1.27) yıl , kullanan olguların eğitim süre ortalaması 4.3 (sd=1.23) yıl idi. İki grup arasında eğitim süreleri açısından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmadı (p=0.939). Metilfenidat kullanmayan olguların 13 (%32.5)'ü kız, 27 (%67.5)'si erkek, kullanan olguların 5 (%16)'i kız, 26 (%84)'sü erkek idi. İki grup arasında cinsiyet açısından anlamlı fark yoktu ($\chi^2=3.47$, p=0.17). Metilfenidat kullanan olgular tedaviye 4-6 aydır devam ediyorlardı. Ortalama tedavi süresi 5.1 (sd=1.04) ay idi. Ölçeğin davranış ve uyum, popülarite/sosyal beğeni ve gözde olma, mutluluk/doyum gibi alt ölçekleri açısından her iki grup arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Tablo 1, 2, 3).

Tablo 1. PHÇÖKÖ "davranış ve uyum" alt ölçek puanlarının karşılaştırılması

Metilfenidat	puan ort	ss	dağılım	z	p
kullanan n:31	7.3	2.60	3-14	-1.65	0.098
kullanmayan n:40	8.3	2.14	4-14		

Tablo 2. PHÇÖKÖ "popülarite, sosyal beğeni ve gözde olma" alt ölçek puanlarının karşılaştırılması

Metilfenidat	puan ort	ss	dağılım	z	p
kullanan n:31	5.9	1.26	3-9	-0.22	0.826
kullanmayan n:40	5.9	1.55	3-10		

Tablo 3. PHÇÖKÖ "mutluluk, doyum" alt ölçek puanlarının karşılaştırılması

Metilfenidat	puan ort	ss	dağılım	z	p
kullanan n:31	7.86	1.61	4-10	-1.142	0.251
kullanmayan n:40	7.65	1.77	4-11		

Metilfenidat kullanan çocukların fiziksel görünüm ve zihinsel durum/okul durumu alt ölçek puanları, kullanmayan çocuklara oranla istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksekti (Tablo 5, 6).

Metilfenidat kullanan çocukların kaygı alt ölçek puanları ise kullanmayan çocuklara oranla istatistiksel olarak anlamlı derecede düşüktü (Tablo 4). İki grup PHÇÖKÖ toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark yoktu (Tablo 7).

Tablo 4. PHÇÖKÖ "kaygı" alt ölçek puanlarının karşılaştırılması

Metilfenidat	puan ort	ss	dağılım	z	p
kullanan n:31	5.93	2.76	0-11	-2.03	0.042
kullanmayan n:40	7.22	2.36	2-11		

Tablo 5. PHÇÖKÖ "fiziksel görünüm" alt ölçek puanlarının karşılaştırılması

Metilfenidat	puan ort	ss	dağılım	z	p
kullanan n:31	8.32	1.53	4-10	-2.14	0.032
kullanmayan n:40	7.27	2.09	2-10		

Tablo 6. PHÇÖKÖ "zihinsel durum ve okul durumu" alt ölçek puanlarının karşılaştırılması

Metilfenidat	puan ort	ss	dağılım	z	p
kullanan n:31	5.0	1.73	1-7	-1.96	0.050
kullanmayan n:40	4.4	1.25	1-6		

Tablo 7. PHÇÖKÖ toplam puanlarının karşılaştırılması

Metilfenidat	puan ort	ss	dağılım	z	p
kullanan n:31	46.9	7.86	33-63	-0.116	0.908
kullanmayan n:40	46.6	7.78	32-67		

TARTIŞMA:

Çalışmamızda metilfenidat kullanan DEHB olgularının okul başarıları ve zihinsel durumları hakkında, ilaç kullanmayan çocuklara göre anlamlı derecede daha fazla olumlu duygu ve düşüncelere sahip oldukları bulunmuştur. Bu sonuç, Alston ve Rommery'nin bulgularıyla uyumludur. Bu yazarlar DEHB tanısı alan ilkökul öğrencileri ile yaptıkları çalışmada, stimülan kullanan olgularda akademik alanda benlik saygısının daha yüksek olduğunu göstermişlerdir (17). Frankel ve arkadaşları (18) stimülan (metilfenidat, dekstroamfetamin, pemolin) kullanan ve kullanmayan çocukların benlik saygılarını karşılaştırdıkları çalışmalarında, stimülan kullanan çocukların kullanmayan çocuklara göre kendilerini daha zeki ve daha popüler hissettiklerini bildirmişlerdir. Bu iki sonuç çalışmamızda elde ettiğimiz okul durumu ve zihinsel durum ile ilgili sonuçla paralellik göstermektedir. Ancak bu iki çalışmadan farklı olarak bizim çalışmamızda, beğenilme/gözde olma duygu ve düşüncesi alt ölçeğinde çalışma ve kontrol grubu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Frankel ve arkadaşlarının (18) aynı çalışmasında stimülan kullanan DEHB ve karşıt gelme bozukluğu olgularının kontrol grubuna göre kendilerini daha iyi davranır hissettikleri ve stimülan dozunun artması ile benlik saygısı artımının paralel olduğu saptanmıştır. Çalışmamızda çocuğun çevreyle uyumunun sorgulandığı alt ölçekte iki grup arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Çocuğun davranışlarını daha iyi kontrol edebilmesi bu alanda kendini daha pozitif algılamasına neden olacaktır. Nitekim önceki

çalışmalarda davranış kontrolü ile stimülan dozu arasındaki olumlu ilişki gösterilmiştir (19). Diğer taraftan çalışmamızda olguların kullandıkları metilfenidat dozları dikkate alınmamış, bu nedenle doz ile benlik saygısı arasındaki ilişki irdelenememiştir.

DEHB tanısı alan 21 olgunun benlik saygılarının, kısa ve uzun vadeli stimülan tedavisi sonrasında incelendiği bir çalışmada, kısa süre (bir ay) stimülan kullanımından sonra olguların benlik saygılarında anlamlı farklılık tespit edilmeyenken, uzun süreli (ortalama 16 ay) stimülan kullanımından sonra olguların benlik saygıları, akademik başarı alanı ve toplam puanda anlamlı derecede yüksek bulunmuştur (20). Çalışmamızda ortalama stimülan kullanma süresi bu çalışmadaki uzun dönem kullanım süresinden daha azdır ve çalışmamızda iki farklı grup karşılaştırılmaktadır. Özellikle akademik başarı alanında iki çalışmada da benzer sonucun elde edilmesi dikkat çekicidir, uzun vadeli stimülan kullanımı sonrasında yapılacak bir değerlendirme benlik saygısı toplam puanlarında da anlamlı bir farklılığa işaret edebilir. Pelham ve arkadaşları (21) metilfenidatın direkt farmakolojik etkiyle DEHB olan çocukların kendilerini olumlu değerlendirmelerine neden olduğunu bildirmişlerdir. Çalışmamızda benzer çalışmalarda olduğu gibi stimülan kullanan olguların akademik beceri alanında kendilerini daha olumlu algıladıkları tespit edilmiştir. Bu sonuç; stimülanların dikkat bozukluğunu gidererek çocuğun bilişsel yetilerinde ve okul performansında sağladığı katkı göz önüne alındığında beklenebilecek bir sonuçtur. İki grup karşılaştırıldığında PHÇÖKÖ toplam puanları arasında anlamlı farkın olmaması, diğer çalışmalar-

dan elde edilen sonuçlarla birlikte değerlendirildiğinde, stimülan kullanımının benlik saygısının her alanında değil, belli alanlarında olumlu katkı sağladığı sonucunu doğurmaktadır. Ancak bu sonuca varmak için daha uzun süreli stimülan kullanan olgulardan bir çalışma grubu oluşturulması gerektiği de düşünülebilir. Çalışmamızın devamında stimülan kullanan çocukların tedavi öncesi ve sonrasında ben-

lik saygısının araştırılması hedeflenmiştir. Bu çalışma olguların kendi içlerinde değerlendirilmesini sağlayacak, böylece grubun homojenliği sorunu ortadan kalkacaktır. Diğer taraftan stimülan dozu ile benlik saygısı arasındaki ilişki incelenmeli ve farklı stimülanların benlik saygısı üzerine etkileri karşılaştırılmalıdır.

Kaynaklar:

1. Cohen NJ, Thompson L. Perceptions and attitudes of hyperactive children and their mothers regarding treatment with methylphenidate Can J Psychiatry; 1982; 27:40-42.
2. Horn WF, Wagner AE, Jalongo N . Sex differences in school-aged children with pervasive attention deficit hyperactivity Am Acad Child Adolesc Psychol; 1989; 17:109-123 .
3. Verduzzo MA, Lara Cantu A. Self- esteem in children with attention disorders (Abstract). Salud Publica Mex 1989; 31 779-787.
4. Dumas D, Pelletier. A study of self-perception in hyperactive children. Am J Matern Child Nurs 1999; 24 :12-19.
5. Weiss G, Hectman LT . Hyperactive children grown up. New York: Guilford Press; 1986.
6. Harter S . Manual for the self perception profile for children. Denver : University of Denver Publications; 1983.
7. Hechtman L, Weiss G, Perlman T. Hyperactives as young adults: self-esteem and social skills. Can J Psychiatry 1980; 25:478-483.
8. Rosenberg M, Schooler C, Schoenbach C, Rosenberg F. Global self-esteem and specific self-esteem : Different concepts, different outcomes. Am Social Rev 1995; 60:141-56.
9. Barkley RA . Attention Deficit Hyperactivity Disorder. Second Edition. London: The Guilford Press; 1998.
10. Hechtman I, Weis G, Perlman T. Young adult outcome of hyperactive children who received long-term stimulant treatment. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry 1984; 23:261-169.
11. Fornens SR, Swanson JM, Cantwell DP, Guthrie D, Sena R. Response to stimulant education across six measures of school-related performance in children with ADHD and disruptive behavior. Behav Disord 1992; 18:42-53.
12. Frankel F, Cantwell DP, Feinberg DT. Social skills training for Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) children on and off Ritalin. American Academy of Child and Adolescent Psychiatry Annual Meeting, New Orleans (Louisiana); 1995.
13. Tannock R, Schachar RJ, Carr RP, Logan GD. Dose-response effects of stimulants on academic performance and overt behavior in hyperactive children. Pediatrics 1989; 84:648-654 .
14. Wilens TE, Biederman J . The stimulants. Psychiatr Clin North Am 1992; 15:191-222
15. Spencer T, Biederman J, Wilens T, Harding M, O'donnell D, Griffin S . Pharmacotherapy of Attention-Deficit Hyperactivity Disorder across the Life Cycle. Am Acad Child Adolesc Psychiatry 1996; 35:409-432.
16. Öner N . Piers-Harris'in çocuklar için öz kavram ölçeği el kitabı Ankara : Türk Psikologlar Derneği Yayınları; 1996.
17. Alston CY, Rommery DM: A comparison of medicated and nonmedicated attention-deficit disordered hyperactive boys. Acta pedopsychiatr 1992; 55:65-70
18. Frankel F, Cantwell DP, Myatt R, Feinberg DT. Do stimulants improve self-esteem in children with ADHD and peer problems? J Child Adolesc Psychopharmacol 1999; 9:185-194
19. Whalen CK, Henker B, Hishaw SP, Heller T, Huber-Dressler A: Messages of medication: Effects of actual versus informed medication status on hyperactive boys' expectancies and self-evaluations. J Consult Clin Psychol 1991; 59:602-606.
20. Kelly PC, Cohen ML, Walker WO, Casley OL, Atkinson AW. Self-esteem in children medically managed for ADD . Pediatrics 1989; 83 211-217.
21. Pelham WE, Hoza B, Kipp HL, Gnagy EM, Trane ST . Effects of methylphenidate and expectancy of ADHD children's performance, self-evaluation, persistence, attributions on a cognitive task. Exp Clin Psychopharmacol 1997; 5:3-13.